

UDK 2-184.35:82.09 Paravija P.A.

Primljeno: 20. 4. 2011.

Prihvaćeno: 21. 5. 2012.

Izvorni znanstveni rad

PRAVOVJERNOST KAO KRITERIJ KNJIŽEVNOG VREDNOVANJA U PRILOZIMA PIERA ALESSANDRA PARAVIJE

Andrijana JUSUP MAGAZIN

Sveučilište u Zadru, Odjel za talijanistiku
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar
ajusup@unizd.hr

Sažetak

U članku se analizira dio višestruke književne djelatnosti Piera Alessandra Paravije, poznatog po donaciji knjiga rodnom Zadru. Njegove pjesme, književnopovijesni prilozi, govori, predavanja posvećena vjerskoj književnosti i crkvenoj historiografiji ilustriraju stalnu naklonost kršćanskoj tematici. On književnosti pripisuje ulogu promicateljice vjere, nacionalne svijesti i moralnog savršenstva. Dosljedan neoklasicizmu odbija promjenu književne paradigme, ali podržava obnovljeno kršćanstvo talijanskog romantizma. Spreman je zanemariti klasicističku poetiku jedino u cilju jačanja vjere, čime pravovjernost postaje glavna vodilja književnog stvaranja, ali i glavni kriterij književnokritičke prosudbe.

Ključne riječi: Pier Alessandro Paravia, vjerska književnost, književna kritika, neoklasicizam, talijanski romantizam.

Uvod

Zahvaljujući donaciji Piera Alessandra Paravije u Zadru se 1857. godine otvara Biblioteca Comunale Paravia (danas u sastavu Znanstvene knjižnice). Prilozi koji se tom prigodom objavljuju u zadarskim novinama ističu kako se radi o uglednom profesoru književnosti i nacionalne povijesti Sveučilišta u Torinu, savjetniku kralja Carla Alberta. Uz njegovo ime spominju bogatu korespondenciju s poznatim suvremenima i bibliografiju koja svjedoči o višestrukim književnim interesima. Bio je pjesnik, prevoditelj, književni kritičar, povjesničar i govornik. Popularan za života,¹ s vremenom pada u zaborav, tako da se

¹ Vincenzo Gioberti uspoređuje ga s Manzoniem. Usp. Vincenzo GIOBERTI, *Del primato morale e civile degli italiani*, III, Torino, 1920., 257.

njegovo ime spominje samo u jednoj povijesti talijanske književnosti, i to u negativnom kontekstu.²

Razlog ovako suprotstavljenih ocjena ukazuje na promjenu shvaćanja književnosti do koje dolazi pojavom romantizma. U Italiji »moda« romantizma počinje nešto kasnije negoli u nekim drugim europskim književnostima.³ Pier Alessandro Paravia, koji svoj književni ukus oblikuje u razdoblju najproduktivnije polemike između talijanskih neoklasicista i romantičara, ipak ostaje dosljedan klasicizmu. Njegovo odbijanje nove književne paradigme može se, makar djelomično, opravdati sporošću prihvatanja romantičarskih ideja u Venetu.⁴ Osim toga dolaskom u Torino postaje članom akademskih krugova u kojima se sporiije prihvaćaju nova književna stremljenja.⁵ Pritom se ne smije zaboraviti ni specifičnost talijanskog romantizma u kojem je povijesno-politička uloga pisca nadređena individualnosti i originalnosti.⁶ Talijanski romantičari inzistiraju na moralnoj učinkovitosti književnosti, a to isto, premda u okvirima normativne stilistike, čini i Paravia. Dio njegova opusa, koji se analizira u članku, ukazuje kako je za njega pravovjernost glavna vodičnja književnog stvaranja, ali i glavni kriterij književnokritičke prosudbe, što je blisko pojačanom katoličanstvu talijanskog romantizma.

1. Životopis

Giovanni Paravia u vojnoj službi Mletačke Republike na Krfu upoznaje Annu Zech-Mischevich, »djevojku iz ugledne krfske obitelji«⁷. Vjenčani 1792. godine, dvije godine poslije sele u Split, a zatim u Zadar gdje je 15. srpnja 1797. godine

² Usp. Guido MAZZONI (ur.), *Storia letteraria d'Italia. Ottocento*, Milano, 1934., 372-373.

³ Tako se u Italiji početkom romantizma smatra 1816. godina kada je objavljivanjem članka Madame de Staël »Sulla maniera e utilità delle traduzioni« (O načinu i korisnosti prevođenja) u milanskom časopisu *Biblioteca italiana* započela i najživlja diskusija o romantizmu. Zahvaljujući toj raspravi retrogradno se definira i poetika klasicizma. Usp. Mario PUPPO, *Poetica e critica del romanticismo italiano*, Roma, 1988., 9-10.

⁴ Usp. Giovanni GAMBARIN, La polemica classico-romantica nel Veneto, u: *L'Ateneo Veneto*, 2 (1912.) 2, 105.

⁵ Tek Paolo Emiliani Giudici u predgovoru svog povijesnog pregleda talijanske književnosti traži promjene u poučavanju književnosti na talijanskim sveučilištima. Traži da se postojeće katedre govorništa, kojima u poduci nedostaje osjećaj za povijest, zamijene katedrama književnosti. Usp. Paolo Emiliani GIUDICI, *Storia delle belle lettere*, Firenze, 1844.

⁶ Usp. Carmelo CAPPUCCIO (ur.), *Critici dell'età romantica*, Torino, 1961., 13-14.

⁷ »Di onorata famiglia corcirese«, Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, Torino, 1863., 21. Radi se o plemićkoj šibenskoj obitelji poljičkog porijekla. Anna Zech-Mischevich rođena je na Krfu 1759. godine, umrla u Mlecima 1840. godine. Usp. Ljerka ŠIMUNKOVIĆ, Pisma Piera Alessandra Paravie upućena Francescu Carrari, u: *Grada i prilozi za povijest Dalmacije*, 18 (2002.), 308. (Svi prijevodi u tekstu s talijanskoga na hrvatski jezik autoričini su, ukoliko nije drukčije naznačeno).

rođen Pier Alessandro. U Zadru provodi rano djetinjstvo. Obitelj seli u Veneciju,⁸ gdje Paravia pohađa gimnaziju pri samostanu Svete Katarine. Boraveći kod majčine rodbine u Postiomi (1769. – 1829.), upoznaje Giuseppea Monica.⁹ Taj svećenik, aktivan sudionik trevizanske kulturne scene, odigrao je značajnu ulogu u oblikovanju mladićeva književnog ukusa.¹⁰ Tako npr. zahvaljujući njegovu pozivu 1815. godine Paravia pristupa u *Accademia dei Granelleschi* u Postiomi. Premda je to društvo kratka vijeka, članstvo na Paraviju ostavlja dubok trag, te cijeli život promovira njegove ciljeve: čistoću talijanskog jezika i ugledanje na klasiku. Iste godine pristupa venecijanskom književnom društvu *Invulnerabili*, ili kako sam u pismu prijatelju Monicu kaže: »Prije nekog vremena pristupio sam moralno-književnom društvu primjernih mladića koji se okupljaju svake subote kako bi čitali svoje uratke u stihu ili u prozi pod vodstvom poštovanog svećenika don Giovannija Pive (...) Tamo namjeravam pročitati neke svoje sitnice u stihu i prozi.«¹¹ Zanimljivost ove književne zajednice jest u nedjeljivosti književnosti i kršćanstva, s obzirom da je svećenik Piva osniva s ciljem povratka izgubljene religioznosti. Analiza kasnijih priloga potvrdit će kako ciljevi društva zauvijek određuju Paravijino promišljanje književnosti.

Školovanje nastavlja u Padovi: studira pravo, ali uspijeva pronaći vremena za književnost »usred suhoparnosti zakonika i digesta«¹². Za vrijeme studija objavljuje dvije zbirke poezije: *A Dio (Bogu)*¹³ i *Per la laurea in ambe le leggi dell'egregio signore Pier-Alessandro Paravia (Prigodom diplome iz građanskog*

⁸ Kad 28. lipnja 1807. umire Giovanni, obitelj se već nalazi u Veneciji.

⁹ Više o njemu vidi u: Pier Alessandro PARAVIA, *Necrologia di Giuseppe Monico*, u: *Biblioteca piacevole*, IV, Treviso, 1829., 18-22.

¹⁰ O tome svjedoči bogata prepiska. Angelo Marchesan u prilogu o Monicu (Angelo MARCHESAN, *Di Giuseppe Monico e de' suoi scritti*, u: *Coltura e lavoro*, 38 [1897.], 145-148) navodi kako je Iacopo Bernardi posjedovao 714 pisama koja je Monico slao Paraviji. Objavio je dvanaest pisama u *Per le beneaugurate nozze del nobile conte Ruggiero Revedin colla nobile e coltissima contessa Maria di Gropello-Tarino* (Venezia, 1882.) i dva u *Coltura e lavoro*, 35 (1884.), 54-55. Knjižnica sjemeništa u Trevisu posjeduje 530 Paravijinih pisama Monicu, koja su izvor Giovanniju Battisti Cervelliniju za prikaz Paravijina venecijanskog razdoblja *Usp. Giovanni Battista CERVELLINI, Il periodo veneziano di P. A. Paravia* (dal carteggio inedito con G. Monico), Venezia, 1931.

¹¹ »Sono stato arruolato giorni sono a un'accademia etico-letteraria di bravi giovani che si raccolgono ogni sabato a leggere loro produzioni o in verso o in prosa sotto la direzione del ch.mo Ab. D. Giovanni Piva (...) Ho intenzione in seguito di leggervi diverse cosucce sì in verso che in prosa«, *Isto*, 176. Društvo je aktivno od 1811. do 1818. godine kad umire osnivač, a Paravia govor u njegovu pohvalu objavljuje 20-ih godina (*Elogio di don Giovanni Piva prete viniziano*, Venezia, 1823).

¹² »In mezzo all'aridità del codice e del digesto«, Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, 33.

¹³ *Usp. Pier Alessandro PARAVIA, A Dio*, Treviso, 1817. Zbirka je posvećena Giuseppeu Monicu.

i kanonskog prava poštovanog gospodina Pier-Alessandra Paravije).¹⁴ Obje sadrže šest soneta: tematika prve vidljiva je iz samog naslova, a i druga sadrži dva vjerom inspirirana soneta: *Per la nascita del Nostro signore Gesù Cristo (O rođenju Gospodina našega Isusa Krista)*, *Maria che presenta Gesù nel tempio (Marija prikazuje Isusa u hramu)*. Sklonost vjerskoj tematici potvrđuje se i u kasnijim samostalnim pjesničkim zbirka: *Dodici sonetti di sacro argomento (Dvanaest soneta duhovne tematike)*;¹⁵ *Poesie italiane di sacro argomento con la traduzione di esse in versi latini (Pjesme duhovne tematike na talijanskom uz prijevod na latinski jezik)*.¹⁶ Dvije su Paravijine himne *Alla Vergine addolorata* i *Per l'assunzione della Maria Vergine* uvrštene u skupnu zbirku pobožnih himni,¹⁷ uz one Alessandra Manzoniya, Giusepea Borghija, Cesarea Aricija, Pietra Sterbinija, Paola Coste, Giusepea Emilianija, Carla Emanuelea Muzzarellija.

¹⁴ Pier Alessandro PARAVIA, *Per la laurea in ambe le leggi dell'egregio signore Pier-Alessandro Paravia*, Treviso, 1818. Zbirku objavljuje Giuseppe Monico prigodom završetka studija mladog Paravije.

¹⁵ Pier Alessandro PARAVIA, *Dodici sonetti di sacro argomento*, Rovereto, 1820.

¹⁶ Pier Alessandro PARAVIA, *Poesie italiane di sacro argomento con la traduzione di esse in versi latini*, Venezia, 1828. Zbirka sadrži: *Ode alla Vergine addolorata*; *Per l'assunzione di Maria Vergine. Inno*; *Per la processione del Giubbileo. Sonetto*; *Portandosi solennemente in tale circostanza lo ss. Sacramento agli infermi. Sonetto*; *La Passiflora Cerulea ossia Il fiore della passione. Canzonetta. (Oda Gospi Žalosnoj; himna Uznesenje Marijino; soneti Procesija o Jubileju i Svečano nošenje Presvetog Sakramenta nepokretnima prigodom Jubileja; kanconeta Passiflora caerulea ili Cvijet Isusove muke)*.

¹⁷ To je zbirka *Inni sacri di vari autori*. Postoje dva izdanja: Firenze, 1829. i Venezia, 1831. U prvom izdanju Paravijine su himne greškom pripisane Govanniju Battisti Svegliatu, svećeniku koji je Paravijine stihove preveo na latinski. Paravia se trudi ispraviti pogrešku izdavača. U pismu Tommaseu (22. kolovoza 1829.) pita se zbog čega Borghi ne tiska *errata corrigee*. Pritom ga ne tješi činjenica kako će Tommaseo u *Antologia* objaviti pravo ime autora. Usp. Vittorio CIAN, *Vita e cultura torinese nel periodo albertino dal carteggio di Pier Alessandro Paravia*, u: *Atti della Reale Accademia delle scienze di Torino*, 63 (1928.), 377. Paravia se niz godina nastavlja boriti za oduzeto mu autorstvo tako da npr. uredniku novina *Poligrafo* piše: »U zbirci *Pobožne himne raznih autora*, objavljenoj u Firenzi 1829. godine u tiskari Passigli, Borghi i C. uvrštene su i dvije moje himne Djevici koje se mogu pronaći u mojoj zbirci *Stihovi* (Venezia, Orlandelli, 1825.); te u ponovljenom venecijanskom izdanju iz 1828. godine s prijevodom poštovanog gospodina prof. svećenika Svegliata na latinski jezik; unatoč tome firentinski izdavač, umjesto da navede mene kao autora, objavio ih je pripisujući autorstvo prevoditelju gospodinu Svegliatu; na ovu je grešku brzo upozoreno u firentinskom časopisu *Antologia* (srpanj, 1829. godine u bilješci na 160. stranici), ali uzalud; budući da se u ponovljenom firentinskom izdanju iste zbirke *Pobožnih himni*, ponavlja greška« (»In una Raccolta d'Inni sacri di vari Autori, stampati in Firenze l'anno 1829 da Passigli, Borghi e C. S'inserirono que' miei due Inni alla Vergine, che si leggono tra' miei Versi [Venezia, Orlandelli, 1825]; e che furono riprodotti pur in Venezia l'anno 1828, con la traduzione in versi latini fattane dal ch. sig. Profess. Ab. Svegliato; ma lo stampator fiorentino, in luogo di pubblicar que' due inni col nome di me, che ne son l'autore, gli stampò con quello del traduttore latino sig. Ab. Svegliato; del qual errore non tardò a farlo accorto l'Antologia di Firenze [Luglio, 1829, facc. 160 in nota] ma inutilmente; poiché a Firenze medesima si ristampò quella Raccolta d'Inni sacri, e si perseverò tuttavia nell'errore«), *Poligrafo*, 18 (1831.) 485.

Vrativši se u Veneciju, zapošljava se kao službenik u austrijskoj administraciji.¹⁸ Nezadovoljstvo poslom potiče Paraviju na još aktivnije sudjelovanje u književnim i društvenim događanjima. Svojim djelima izaziva pozornost Gianfrancesca Galeanija Napionea, koji ga 1830. godine preporuča kralju Carlu Feliceu za mjesto predavača govorništva na Sveučilištu u Torinu.¹⁹ Političke okolnosti odgađaju službeno imenovanje: Carlo Alberto, nasljednik na prijestolju, potpisuje imenovanje 17. travnja 1832. godine, a Paravia počinje predavati u ožujku iduće godine. Dolaskom u Torino, konačno se može posvetiti književnosti. Uloga predavača uvjetuje i predmet Paravijina znanstvenog interesa: napušta mladenačke pjesničke pokušaje te objavljuje književnopovijesne priloge.²⁰ Smrću Carla Alberta počinje opadati Paravijina popularnost: napadnut je zbog govora posvećenoga poginulima u Novari 1849. godine.²¹ Njegov govor o odgovornosti pisaca održan 1854. godine krivo se tumači kao otpor slobodi tiska, tako da iste godine gubi mjesto u kazališnoj upravi. Otpušten je i s mjesta profesora povijesti i mitologije na Kraljevskoj akademiji 1856. godine.

Čini se da sve manju popularnost u Torinu nadomješta dvama posjetima Dalmaciji. U kolovozu 1850. boravi u Zadru, Šibeniku i Splitu, a u zadarskim novinama niz je članaka koji prikazuju više nego srdačan prijem gradskih vlasti.²² Dvije godine poslije još jednom pohodi Dalmaciju.²³ Potaknut prvim posjetom donosi odluku o donaciji knjiga rodnom gradu. Nažalost, nije doživio otvaranje Biblioteca Comunale Paravia.²⁴ Umire 18. ožujka 1857. godine.

¹⁸ »Tih je godina (to jest od 1818. do 1832.) bio službenik pri kraljevskom izaslanstvu, zatim u venecijanskoj upravi« (»Durante questi anni [cioè dal 1818 al 1832] fu Ufficiale della Regia Delegazione, poi del Governo di Venezia«), Giuseppe Alessandro BOETTI, *Pier-Alessandro Paravia*, Torino, 1857., 10.

¹⁹ U 18. stoljeću pri talijanskim sveučilištima osnivaju se katedre govorništva koje obuhvaćaju i književnost. Usp. Giovanni GETTO, *Storia delle storie letterarie*, Firenze, 1969., 172.

²⁰ Godine 1840. povjerena mu je Katedra mitologije i povijesti u Accademia Albertina di Belle Arti, a od 1845. i Katedra povijesti Piemontea, tako da objavljuje niz priloga o povijesti obitelji Savoia.

²¹ Bernardi spominje kako je Paravia dobio isječak negativne novinske kritike uz anonimno pismo sljedećeg sadržaja: »Napokon novine počinju govoriti istinu« (»Finalmente i giornali cominciano dire la verità«), Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, 280-281.

²² Usp. Živko NIŽIĆ – Andrijana JUSUP, Pier Alessandro Paravia nei periodici zaratini dell'800 u: Guido BALDASSARRI – Nikola JAKŠIĆ – Živko NIŽIĆ (ur.), *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico*, Zadar, 2008., 87-108. O tome koliko je cijenjen svjedoči i činjenica da ga je Šime Ljubić uvrstio u *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia*, Zara, 1856., 236-238.

²³ Usp. Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, 272-274.

²⁴ *Biblioteca Comunale Paravia* otvorena je 18. kolovoza 1857. godine. U Znanstvenoj knjižnici u Zadru čuva se trinaest Paravijinih pisama koja je između 1850. i 1856. poslao tadašnjem gradonačelniku Marcu Cernizzi, uz još sedam dokumenata vezanih uz osnivanje knjižnice (usp. ZKZD Ms. 669).

2. Nedjeljivost vjere i književnosti

2.1. *Govor Delle relazioni del cristianesimo con la letteratura*

Govor *Delle relazioni del cristianesimo con la letteratura* (O odnosu kršćanstva i književnosti), koji je Paravia održao početkom sveučilišne godine 1837./1838. najbolje ilustrira njegovo shvaćanje važnosti kršćanske misli u književnim djelima.²⁵ Prvi je to u nizu inauguracijskih govora, a posvećuje ga odnosu književnosti i kršćanstva.²⁶ Utjecaj kršćanstva na književnost u njegovoj viziji povijesti književnosti predstavlja značajan napredak, element koji nedostaje antičkim uzorima. Uspoređujući antičku i kršćansku elokvenciju, zaključuje kako jednostavnost i neposrednost kršćanske misli otvaraju put prema široj publici. Primjer pozitivnog učinka vjerskog zanosa, kako na autora tako i na književno djelo, ali i na slušatelja/čitatelja, pronalazi u propovijedima Jacques-Bénigne Bossueta i Jean Baptiste Massillona. Obnovljeno kršćanstvo obogaćuje književnost, štoviše Paravia tvrdi kako je piščeva vjera preduvjet književnog uspjeha: »Kao što u modernom društvu pisac uzalud vjeruje kako svojim talentom može dosegnuti slavu, ukoliko se prije ne pokloni pred oltarima.«²⁷

U nastavku svog izlaganja Paravia bira primjere u kojima vjera, na razini tema i sadržaja, obogaćuje književnost istinama koje propovijeda. Prema njegovim riječima najočiti su primjer djelatne uloge kršćanske misli likovi svećenika u književnim djelima. Paravia smatra kako lik svećenika ipak nije primjeren svim književnim vrstama. Pozivajući se na Vittoria Alfierija,²⁸ tvrdi kako

²⁵ Običaj Sveučilišta u Torinu bili su inauguracijski govori početkom sveučilišne godine i govori prigodom kraljeva imendana. Paravia se od 1837. svake druge godine obraćao studentima na početku školske godine, a od 1836. jednom u dvije godine drži govor u čast kralja Carla Alberta.

²⁶ Usp. Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, Torino, 1837. (objavljeno i u: Pier Alessandro PARAVIA, *Discorsi accademici ed altre prose*, Torino, 1843., 1-27). U istoj knjizi Paravia objavljuje i pozitivnu recenziju potpisanu inicijalima C. M. tiskanu u: *Il Subalpino*, 1, (1838.), 48-67. Radi se o Carlu Marencu koji mu se pismom na duhovit način ispričava zbog zakašnjele recenzije. Usp. Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, 119-121.

²⁷ »Come nella moderna civiltà vanamente presuma l'ingegno dello scrittore di salire a lodata altezza, se non si piega prima agli altari«, Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, I, 14.

²⁸ Alfieri u pogovoru tragedije *La congiura de' Pazzi* govori o njezinim manjkavostima, posebice o četvrtom činu koji smatra neuspješnim, ali zbog objektivnih razloga: »Katastrofa, zbog toga što se događa u našem hramu, nije se mogla prikazati u kazalištu, što me jako odmaklo od mog uobičajenog načina prikazivanja i umetanja u radnju svega onoga što se u nju može umetnuti« (»La catastrofe, che per dover essere necessariamente eseguita in un nostro tempio, non si poteva esporre in teatro, mi ha anche molto sbalzato fuori della mia solita maniera, che è di por sempre sotto gli occhi e in azione tutto quello che por si vi può), Vittorio ALFIERI, *Le opere*, V, Padova, 1809., 187.

mu nije mjesto u tragediji, ali jest »u onim književnim djelima koja nam, ujedinijući u sebi maštu epskog pjesništva i dramsku radnju, tako dobro prikazuju povijest osjećaja i ljetopise srca«²⁹. Paravia ovim riječima definira roman, a među svojim suvremenicima pronalazi idealan primjer romanopisca neupitne vjerske inspiracije. Naravno, radi se o Alessandru Manzoni i o njegovim *Zaručnicima*, romanu u kojem razvoj radnje uvelike počiva na likovima svećenika, romanu u kojem autor čitatelju nudi »dva uzora kršćanskog svećenika, od kojeg jednoga resi kardinalsko ruho, a drugoga opasava konopac«³⁰. Paravia, svjestan popularnosti Manzonijsva romana, ne navodi njihova imena,³¹ nego se osvrće na etičku karakterizaciju kardinala Federiga Borromea i fra Cristofora: »Stoga u jednom prepoznajete časnog pastira puka, kojem je visina svećeničkog čina poticaj za poniznost, obilje sreće prigoda za dobročinstva; koji ozaruje pregalaštvo kršćanskim naukom, i ublažava ponos učenosti primjerima milosrđa; i koji dostojan namjesnik Boga koji je sav oprost i ljubav, ima raširene i milostive ruke, kako bi jednako prigrljio okajani grijeh kao i progonjenu nevinost. U drugome vidite pokajnika u samostanu koji grijeh jednog dana okajava strogošću cijeloga života; koji napušta rodnu kuću i rodbinu, te mu svijet postaje dom, a svi ljudi braća; koji je toliko blag u praštanju njemu nanesenih nepravdi, koliko je srčan u osvećivanju onih nanesenih drugima; koji ulazi u dvorac moćnika s prijetnjom a u kolibu siromaha s utjehom; koji naposljetku potvrđuje život pun odricanja mučeništvom iz milosrđa.«³² Idealizirani

²⁹ »In quelle opere d'immaginazione, che, partecipando della invenzione epica e del movimento drammatico, così bene ci rappresentano la istoria delle passioni e gli annali del cuore«, Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, 22.

³⁰ »Il duplice esemplare del sacerdote cristiano, e quando lo fregia la porpora e quando lo cinge la fune«, *Isto*, 23.

³¹ Štoviše u objavljenom govoru u bilješki kaže: »Smatram suvišnim spomenuti, kako se radi o kardinalu Federigu Borromeu i fra Cristoforu, koje Manzoni tako dobro opisuje u *Zaručnicima*« (»Stimo soverchio il notare, che qui si parla del cardinal Federigo Borromeo e di fra Cristoforo, così bene descritti da Alessandro Manzoni ne' *Promessi Sposi*«), *Isto*, 58.

³² »E però nell'uno voi vedete il venerando pastore dei popoli, a cui l'altezza del grado è stimolo di umiltà, l'opulenza della fortuna occasione di benefizi; che illumina lo zelo con la dottrina, e tempera l'orgoglio della scienza con l'esercizio della pietà; e che degno ministro di un Dio tutto indulgenza ed amore, ha braccia sì ampie e benigne, da accogliervi non meno l'error pentito, che l'innocenza perseguitata. Vedete nell'altro il penitente claustrale, che espia il fallo di un giorno col rigore di tutta la vita; che al paterno tetto e ai congiunti che lascia, sustituisce il mondo per patria, gli uomini per fratelli; che è tanto mansueto nel tollerare le ingiurie proprie, quanto animoso a vendicare le altrui; che entra il castello del potente con una minaccia, e l'abituro del povero con un conforto; che suggella in fine una vita di sacrifici con un martirio di carità«, *Isto*, 23-24.

likovi dvaju svećenika u Manzonijskom romanu suprotstavljeni su likovima Don Abbondia i Gertrude koji utjelovljuju negativan aspekt klera. Postavlja se pitanje zbog čega Paravia u svom izlaganju prešućuje postojanje tih dvaju likova. Njihovo bi spominjanje dovelo u pitanje apsolutno afirmativnu kritiku Manzonijskoga romana. Uvođenjem likova don Abbondia i Gertrude Manzoni kritizira korumpiranost svećenstva, a Paravia se protivi književnim djelima u kojima se kritizira Crkva. Svoje protivljenje bilo kakvoj kritici Crkve opširno argumentira u posljednjem inauguracijskom govoru posvećenom odgovornosti književnika.³³ U njemu ističe kako bi cilj govora, najvećeg Božjeg dara, trebao biti promicanje vjerskih i moralnih vrijednosti. Smatra kako prosječan čitatelj izjednačava Crkvu i vjeru, pa bi djela koja napadaju crkvene krugove mogla oslabiti čitateljeve vjerske osjećaje i potaknuti moralnu degradaciju. Stoga ne čudi što zanemaruje činjenicu kako u Manzonijskom romanu karakterizacija likova svećenika počiva upravo na opoziciji pozitivno – negativno.

U nastavku svoga govora Paravia želi ukazati na koji način kršćanstvo mijenja postojeće književne rodove: epiku, liriku i dramu.³⁴ Paravia tvrdi da se promjene događaju zahvaljujući vjerskoj motiviranosti književnih likova te pronalazi primjere za svaki od književnih rodova. Govoreći o epici, tvrdi kako istinsko divljenje publike mogu izazvati samo oni epski junaci koji u sebi utjelovljuju moralno savršenstvo. Uspoređuje antičku s književnošću pod vidljivim utjecajem kršćanske nauke te zaključuje kako su epski likovi odraz poimanja bogova, tj. Boga. Svoju tvrdnju ilustrira likovima Ahileja, Eneje i Goffreda, glavnog lika Tassova epa *Oslobođeni Jeruzalem*. Ahilej je utjelovljenje fizičke snage kojom upravlja gnjev, Eneja vlastite prijevare pravda voljom bogova. Paravia tvrdi da epsko pjesništvo istinskog junaka, junaka vrijednog

³³ Usp. Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1854*, Torino, 1854. Govor je izazvao burnu reakciju, jer su Paravijine riječi krivo protumačene kao zagovaranje cenzure. On se u svom govoru pita koliko je opasna sloboda tiska. Ipak niti u jednom trenutku ne zagovara njezino ukidanje, nego apelira na svijest autora i poziva ih na autocenzuru.

³⁴ Paravia u svojim predavanjima, sistematizirajući književne vrste u nadređene književne rodove razlikovni kriterij nalazi u piščevoj namjeri te izdvaja tri moguća cilja književnog djela. Prvi je obavijestiti, drugi podučiti, a treći ganuti. Premda se međusobno ne isključuju, u pojedinom djelu uvijek je dominantan samo jedan. Zato Paravia razlikuje tri književna roda. U skupinu djela kojima je namjera informirati Paravia od proznih oblika osim povijesti u užem smislu ubraja i novele, romane s povijesnom tematikom i pisma, a od poezije ovoj skupini pripadaju epovi. Podučavanje je cilj koji određuje traktat, dijalog, predavanje, pismo, članak, ali isti je cilj moguć i u poeziji i to u didaktičkim i satiričkim epovima, tragediji, komediji i basnama. U djela koja žele dirnuti slušatelja ili čitatelja Paravia ubraja sve oblike govorništva i liriku. Usp. Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di varia letteratura*, Torino, 1852., 24-25.

divljenja dobiva tek s Tassovim herojskim epom, jer Goffredova bogobojaznost i snažna vjera određuju sve njegove postupke. U Goffredovu moralnom savršenstvu zrcali se Božja bezgrešnost.

Kršćanska misao, tvrdi nadalje Paravia, mijenja i tragediju: religioznost se može definirati kao stalni sukob strasti i vrlina, a takav sukob pokreće tragičnu radnju. Štoviše, vjera pojačava dramsku napetost, jer se previranje odvija u svijesti likova, dok u antičkoj tragediji sve ovisi o sudbini. Svoju tvrdnju Paravia želi ilustrirati primjerom vrhunskog talijanskog tragičara Alfierija, ali pritom nailazi na probleme: Alfieri, po uzoru na grčku tragediju, inzistira na fatalizmu, koji dominira i u *Saulu*, jedinoj njegovoj tragediji biblijske tematike.³⁵ Stoga je Paravia primjer utjecaja kršćanstva na karakterizaciju dramskih likova prisiljen potražiti u Alfierijevima mitološke ili povijesne tematike. Kako mitološka tema može dovesti u pitanje obnovljeno kršćanstvo, Paravia, po uzoru na Chateaubriandov komentar Racinea,³⁶ želi dokazati kršćanski duh svih Alfierijevih tragedija. Tako je za njega Alfierijev Polinik kršćanski junak, jer njegovim riječima: »Ja umirem... i tebi praštam?«³⁷ pripisuje motivaciju kršćanskog oprost. Takvu ideju, objašnjava Paravia, Alfieri nije mogao preuzeti iz grčke tragedije: kršćanska misao oprost i ljubavi prema bližnjima djelatna je u karakterizaciji Polinika, baš kao u slučaju Tassove Clorinde i Voltaireova Gusmana u tragediji *Alzire*.

Kršćanstvo mijenja i ljubavnu liriku: poniznost po uzoru na Djevicu postaje najveća ženina vrlina, što potvrđuje Danteova poetizacija Beatrice.³⁸ Paravia suprotstavlja dvije različite atmosfere književnih djela uvjetovane pojavom kršćanstva: grčku i rimsku radost zamjenjuje sjeta kao proizvod stalnog žrtvovanja strasti zbog dužnosti. Tvrdi kako samo vjera pruža utjehu, pa se čitatelj može utješiti jedino kršćanskom književnošću. Ova se razlika najbolje vidi u pastoralnoj i didaktičkoj književnosti. Usporedbom Vergilijevih *Georgika* s djelom *La coltivazione dei monti* Bartolomea Lorenzija zaključuje kako

³⁵ Paravia se u svom govoru pita zbog čega se Alfieri »tako često želi prikazati Grkom« (»Perché volle egli sì sovente apparir greco«, Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, 33), aludirajući na tematiku i fatalizam njegovih tragedija.

³⁶ Chateaubriand ukazuje na promjenu koje kršćanstvo donosi u karakterizaciji likova preuzetih iz antičke mitologije na primjeru Ifigenije i Andromahe u istoimenim Racineovim tragedijama. Usp. François-René de CHATEAUBRIAND, *Génie du Christianisme*, II, Paris, 1803., 81-87, 93-101.

³⁷ »Io moro... e a te perdono?« Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, 35.

³⁸ Paravia se poziva na članak Niccolò Tommasea o ljubavi kod Dantea. Usp. Niccolò TOMMASEO, *Amor di Dante*, u: *Il Subalpino*, 1 (1836.) 1, 429-449.

Vergilijevo pjesničko umijeće »ne prelazi granice *pročišćene i oplemenjene senzualnosti*, na koju Schlegel svodi *duhovnu kulturu* antičkih Grka«³⁹. Kritizira Vergilijev panteizam, a hvali Lorenzija koji opis stvorenog koristi kao pohvalu Stvoritelju. Vjera svemu u prirodi pripisuje značenje čime nas potiče na promišljanje vlastite religioznosti.⁴⁰ Spomenuti primjeri ilustriraju premise iz kojih slijedi Paravijin zaključak da je vjera »uzvisila govornišтво, učinila tragediju ganutljivom, uveličala roman i oplemenila ep«⁴¹.

2.2. Vjera kao odrednica književne kritike

Uvidom u Paravijina predavanja i književne priloge jasno je kako upravo govor *Delle relazioni del cristianesimo con la letteratura* (1837.) možemo smatrati programatskim. Tvrdnju kako je vjerska podobnost jedini istinski kriterij vrednovanja književnog djela Paravia primjenjuje u svojim književnokritičkim prilogima. Tako npr. uređujući antologiju talijanskog rodoljubnog pjesništva *Canzoniere nazionale* (Torino, 1849.), bira autore s kojima dijeli političke, ali i vjerske stavove: u antologiju nisu uvršteni stihovi koji napadaju Papinsku državu.⁴² U ciklusima predavanja iz književnosti skloniji je autorima istaknute religioznosti: oni zaslužuju pozitivnu kritiku čak i u slučajevima kad njihova djela ne zadovoljavaju pravila normativne stilistike, što je vidljivo u osvrtu na Alfonsa Varana.⁴³ Iako uočava jednoličnost djela *Visioni sacre e morali* te dovodi u pitanje neprimjerene jezične konstrukcije, Paravijina ocjena je pohvalna jer autor promovira katoličku vjeru kao nepresušan izvor inspiracije.

Paravijina ustrajnost u promicanju vjere može se objasniti specifičnošću talijanskog romantizma. Romantizam u Italiji kronološki se podudara s borbom za ujedinjenje talijanskog naroda što objašnjava »umjerenost« talijanskog

³⁹ »Non esce dai confini di quella *sensualità purgata e nobilitata*, a cui lo Schlegel restrinse la *coltura intellettuale* degli antichi«, Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, 48-49.

⁴⁰ Primjer pronalazi u cvijetu *Passiflora caerulea*, koji izgledom i imenom simbolizira Isusovu muku.

⁴¹ »Sublimò l'oratoria, amplificò il romanzo, nobilitò l'epopea, appassionò la tragedia«, Pier Alessandro PARAVIA, *Orazione pel riaprimiento degli studi nella R. Università di Torino l'anno 1837*, 53.

⁴² U predgovoru antologiji ističe kako ga je »poštovanje prema Svetoj Stolicu, prema toj zaštitnici katoličkog puka, prema tom posebnom ponosu Italije (...) uvjerilo da iz svoje knjige izbacì sve ono što bi taj isti osjećaj moglo ugasiti ili umanjiti« (»la reverenza alla Sedia di Pietro, a questa tutela del mondo cattolico, a questa gloria speciale d'Italia, mi persuase a tor via dal mio libro tutto ciò che questo sentimento medesimo poteva spegnere o sminuire«), *Canzoniere nazionale scelto e annotato da Pier-Alessandro Paravia*, Torino, 1849., XIV.

⁴³ Usp. Pier Alessandro PARAVIA, *Vita di Alfonso Varano*, Venezia, 1820.

romantizma u usporedbi s nekim drugim europskim književnostima.⁴⁴ U prvi plan stavlja se politička i moralna funkcija književnosti, pa je talijanski romantizam obilježen nacionalno-povijesnom tematikom i pojačanim katolicizmom. Sanja Roić zaključuje kako talijanski romantičari u svoja djela uključuju »one aspekte romantizma koji su bili primjereni političkoj, socijalnoj i kulturnoj zbilji u podijeljenoj zemlji s plemenitim ciljem njezina objedinjavanja, koje se temeljilo na jezičnom, kulturnom, civilizacijskom, i ne na posljednjem mjestu, vjerskom zajedništvu«⁴⁵.

Kao što je već spomenuto, u Italiji se početkom romantizma smatra 1816. godina kad započinje romantičarska diskusija potaknuta člankom Madame de Staël *Sulla maniera e utilità delle traduzioni*. Premda se u njezinu tekstu nigdje ne spominje pojam *romantičan*, *romantičko*,⁴⁶ upravo ona određuje ključna pitanja polemike između neoklasicista i romantičara: pitanje uporabe klasične mitologije, pitanje dramskih jedinstava i pitanje o vrijednosti Shakespeareovih drama.⁴⁷ Premda nije moguće strogo definirati granicu između stavova jednih i drugih,⁴⁸ možemo potvrditi kako je Paravia bliži tvrdnjama neoklasicista. Zanimljivo je na koji način objašnjava svoje stavove o sadržaju dramskih djela i rješava dvojbu smiju li se suvremeni autori inspirirati mitom. Paravia u ovom slučaju ističe povezanost književnog djela s vremenom njegova nastanka: »Dopustimo mu uporabu jezika mitologije, kao onoga koji stil čini blistavijim i uglađenijim; ali tako da zbog tog uobičajenog jezika antičkih mitova, uistinu ne zaboravi ono što od njega traži časno vjerovanje modernih vremena.«⁴⁹ Čini se kako se Paravia boji da bi inspiracija mitom mogla ugroziti pravovjernost. Suvremenici se, dakle,

⁴⁴ Usp. Frano ČALE – Mate ZORIĆ, Talijanska književnost, u: Mate ZORIĆ (ur.), *Povijest svjetske književnosti*, IV, Zagreb, 1974., 127.

⁴⁵ Sanja ROIĆ, Strankinja o domaćem – Članci Madame de Staël u kontekstu talijanskog romantizma, u: Iva GRGIĆ – Višnja MACHIEDO – Nada ŠOLJAN (ur.), *Tradicija i individualni talent. Misao o prevođenju kroz stoljeća*, Zagreb, 2007., 58.

⁴⁶ Usp. Isto, 54.

⁴⁷ Usljedila je reakcija klasicista: Pietro Giordani u *Sul discorso di Madama de Staël (O slovu Madame de Staël)* ne osporava njezine premise, nego zaključke. Protivi se njezinu prijedlogu ugledanja u francusku kazališnu produkciju, napuštanja klasične mitologije, i ističe kako je ljepota klasičnih djela nenadmašna. Istovremeno se javljaju i romantičari: Giovanni Berchet objavljuje književni manifest talijanskog romantizma *Lettera semiseria di Grisostomo (Poluozbiljno pismo Grisostomovo)* u kojem podržava ideje Madame de Staël. Polemika se nastavlja cijelo desetljeće. Godine 1825. Vincenzo Monti objavljuje proturo-mantičarski manifest u stihovima *Sermone sulla mitologia (Govor o mitologiji)*. Usp. Frano ČALE – Mate ZORIĆ, Talijanska književnost, 127.

⁴⁸ Usp. Giorgio PULLINI, *Teatro italiano dell'Ottocento*, Milano, 1981.

⁴⁹ Usp. »Concediamogli l'uso del linguaggio mitologico, sì come quello che dà splendore e grazia allo stile; sì veramente che per questo linguaggio convenzionale de' miti antichi, egli non dimentichi ciò che da lui richiedono le venerande credenze de' tempi odierni«, Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di varia letteratura*, Torino, 1852., 191.

smiju služiti mitologijom ukoliko su mitološki elementi *ornatus*, čime ne dovode u pitanje vjersku istinu. S druge strane, Paravia, svjestan kako mitološko uključuje nadnaravno i čudesno, pokušava objasniti zbog čega njegovo podržavanje klasične mitologije nije u suprotnosti s kritikom koju upućuje romantičarskom uvođenju čudesnih i nadnaravnih događaja u književnu tematiku. Nadnaravno je za njega opravdano ukoliko je vjerski motivirano: mitsko u grčkim tragedijama istovjetno je religiji i povijesti. Religioznost opravdava nadnaravne elemente u grčkim, za razliku od romantičarskih tragedija kod kojih je nadnaravno samo sebi svrha. Zato Paravia tvrdi kako su jedine suvremene tragedije u kojima je dopušteno pribjegavanje čudesnom one koje obrađuju biblijsku tematiku, jer je u njima nadnaravnost, kao i u slučaju grčkih tragedija, opravdana vjerom. Štoviše, preporuča odabir biblijskih tema, jer bi one, pouzdaje li se u odgojnu funkciju književnosti, trebale ojačati vjeru gledatelja.

I ovi primjeri potvrđuju kako je za Paraviju usklađenost s vjerskim propisima osnovni princip književnog stvaranja, ali i književne kritike. Koliko god književnici trebaju jačati religioznost, isto vrijedi i za književnog kritičara. Definiranje književnih vrijednosti ne smije dovesti u pitanje vjerske istine koje »imaju moć da ohrabre duh i uzvise stil«⁵⁰. Najvažnija zadaća književnosti i književne kritike jest promicanje vjerskih, nacionalnih i moralnih vrijednosti.

3. Prilozi o vjerskoj književnosti

Paravijina predavanja posvećena raznim književnim vrstama nisu u potpunosti objavljena. Tako je za Paravijina života tiskana samo nekolicina predavanja o vjerskoj književnosti kojoj posvećuje cijelu školsku godinu,⁵¹ a zahvaljujući

⁵⁰ »Hanno virtù d'ingrandir l'animo e di sollevare lo stile«, ZKZD Ms. 372, 170v.

⁵¹ U pismu Tommaseu 30. studenoga 1836. godine ovako opisuje svoj četverogodišnji ciklus predavanja: »U prvome sam govorio o jeziku i epici – u drugom o povijesti i njoj bliskim vrstama – u trećem o romanu i viteškoj epici – u četvrtom o propovjedništvu – u ovome o drami; preostaje mi još lirika, čime bih, usudim se reći, zgotovio glavne dijelove svojih predavanja, s obzirom na to da su unutar didaktička i satirična poezija, kao i traktati, dijalozi i pisma kao prozne vrste, ipak podređene vrste koje iziskuju malo lekcija. Kad sastavim čitav svoj tečaj (dosad se radi o osam i više lekcija), počet ću ga pročišćavati; i tada ću, poznavajući sva područja talijanske književnosti, moći jednako tako spoznati i odnose među njima, čime ću sveukupnim predavanjima moći postići jedinstveni cilj i sklad osnovnih pojmova toliko potreban u takvom tipu radova« (»Nel primo parlai della lingua e dell'epica – nel secondo della Storia e de' generi affini – nel terzo del Romanzo e dell'epica romanzesca – nel quarto dell'eloquenza sacra – in questo della drammatica; mi rimane ancora la lirica, e poi le parti principali del mio corso posso ben dire di averle abbozzate; giacché la didascalica e la satira per la poesia; i trattati, i dialoghi e le lettere, per la prosa; sono generi subalterni e che si esauriscono in poche lezioni. Quando avrò così abbozzato tutto il mio corso [e sin qui sono 8 e più lezioni], io

Iacopu Bernardiju, nasljedniku Paravijine rukopisne baštine, posthumno su objavljena u cijelosti.⁵² Prvih dvadeset predavanja govori o pravilima književnog oblikovanja.

Ciklus započinje isticanjem nenadmašne književne vrijednosti Biblije, Božje riječi: »ne postoji pjesnik sadašnji ili prošli koji je dostigao silinu, figure i slike proroka, ne postoji pastoral bezazlenija i nježnija od *Pjesme nad pjesmama*; ni idila koja se može usporediti s pričom o Ruti. I postoji li roman koji sadrži milosrdnije i raznolikije slučajeve od priče o Josipu ili knjige o Jobu? Je li elegija ikad spomenula što tužnije od onoga ganutljivog Jeremije? Koliko pjesničke vrijednosti samo u Davidovim psalmima. (...) A u Salomonovim djelima koja svetost izreka, koja ozbiljnost savjeta!«⁵³ Biblija kao izvor inspiracije, smatra Paravia, pojedinim tragedijama daje dimenziju remek-djela, a primjer pronalazi u Racineovoj tragediji *Athalie* i Alfierijevoj *Saul*.

Zanimljivost ovog ciklusa predavanja jest u tome što Paravia na prvo mjesto stavlja ulogu propovjednika. Koliko god propovijedanje ima dimenziju svetoga, premda je primarni subjekt Bog, ne može se zanemariti ni sekundarni subjekt, tj. propovjednik. Govoreći o ostalim književnim vrstama, nije toliko pozornosti posvećivao autorima,⁵⁴ ali ovdje ističe kako bi netko tko propovi-

mi metterò a ripulirlo; e allora conoscendo tutte le parti dell'italiana letteratura, potrò conoscere altresì le relazioni che passano tra le une e le altre, a dar così al complesso delle mie lezioni quell'unità di scopo e quell'armonia di principi, che è tanto necessaria in sì fatta qualità di lavori«), Vittorio CIAN, Vita e cultura torinese nel periodo albertino dal carteggio di Pier Alessandro Paravia, 381-382.

Predavanja o religioznoj književnosti objavljena su u sljedećim Paravijinim knjigama: *Lezioni accademiche ed altre prose*, Zara, 1851., 29-125 (Della eloquenza sacra italiana nel Cinquecento e specialmente del Musso e del Panigarola; Del Seicento e del padre Giuglaris; Del Segneri e delle sue prediche; Del cardinale Casini e delle sue prediche), *Lezioni di varia letteratura*, Torino, 1852., 99-181 (Autorità dell'esempio necessaria all'orator sacro; Missione divina del predicatore; I Santi Padri), *Lezioni di varia letteratura*, Torino, 1856., 147-279 (Lo zelo dell'orator sacro debb'esser coraggioso; Lo zelo dell'orator sacro debb'essere prudente; La scienza è necessaria al predicatore; Studio della lingua indispensabile all'orator sacro).

⁵² Usp. Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di eloquenza sacra*, Torino, 1886.

⁵³ »Non v'è lirico moderno ed antico che arrivi alla veemenza, alle figure, alle immagini dei profeti; che non v'è pastorale più ingenua e più tenera della cantica; non idillio che s'agguagli alla storia di Ruth. E v'ha egli romanzo che contenga più pietosi e vari casi della storia di Giuseppe o del libro di Giobbe? E la elegia ha mai toccato corde più flebili di quelle del patetico Geremia? Quanta poesia ne' soli salmi di Davide. (...) E nelle opere di Salomone che santità di massime, che gravità di consigli!«, *Isto*, 14-15.

⁵⁴ Tako npr. cijeni Montijevo stvaralaštvo, iako kritizira njegov politički utilitarizam: »Mogu li tako, dok pričam o Vincenzu Montiju, zatajiti njegovu popustljivu i promjenjivu i gotovo prevrtljivu žensku prirodu, zbog koje je bio sljedbenik raznih mišljenja, privržen svim vlastima, pristaša svih sekta; zbog čega je pjevao o Piju VI. da bi poslije o njemu izrekao najveće uvrede; uzvisio je Božji dom, da bi ga poslije zasuo psovkama; mahnitao s demokratima, čak okrvavio prst krvlju nevinog Louisa; a zatim laskao Napoleonovu

jeda vjeru trebao imati moralne i fizičke kvalitete te posjedovati znanje i istančan ukus. Na prvom mjestu je čestitost: primjeren život izaziva interes vjernika i prije samog čina propovijedanja. Idealan propovjednik treba biti srčan, osjećati ono o čemu govori. Pritom učinak na slušatelje može polučiti jedino govornik kojeg odlikuje hrabrost, koji se ne boji suprotstaviti nadređenima. Nezaobilazna je i skromnost, svijest o vlastitoj grešnosti. Propovjednički žar treba počivati na razboritosti: propovijedi nisu namijenjene izvanvremenskoj recepciji, stoga trebaju ciljati na suvremenu problematiku, iskazujući milosrđe. Upozorava na najčešću manu propovjednika, potrebu da se sviđi publici, čime zanemaruje primarnu zadaću svojih riječi. Paravia se tako suprotstavlja sekularizaciji vjere, tj. kritizira one propovjednike koji podilaze trenutnoj modi.

Uspješan propovjednik jedino se svakodnevnim proučavanjem Biblije može približiti apostolskom uzoru. U predavanju se objašnjava način korištenja izvora: Paravia se protivi prekomjernom citiranju koje zbunjuje vjernike. Kritizira i one koji se unatoč površnom znanju pozivaju na Bibliju. Dobar poznavatelj Svetog pisma može pronaći primjere za svaku prigodu, a citati mu omogućavaju i implicitnu kritiku: poznavanje Biblije preduvjet je slobode izražavanja. Iza Biblije slijede crkveni oci, odluke ekumenskih koncila, poznavanje crkvene povijesti i biblijske arheologije. Zanimljivo je kako torinski profesor preporuča propovjednicima i diskretno korištenje književnih tekstova u kojima se opisuju ljudske strasti, ali im zabranjuje njihovo citiranje u propovi-

despotizmu s tisuću različitih pjesama, a završio sastavljajući tri pjesme za austrijskog cara? Mogu li, ponavljam, slaveći Vincenza Montija kao izvrsnog pjesnika, ne oplakivati ove slabosti, ove zablude, ove ludosti» («Così quando verrò a parlare di Vincenzo Monti, potrò io dissimulare quella sua sì pieghevole e varia e quasi dissi muliebre natura, che lo fece seguace di tutte le opinioni, devoto di tutti i governi, partigiano di tutte le sette; per cui cantò di Pio VI e poi ne disse la maggior villania; esaltò la chiesa del Signore, e poi lo caricò di bestemmie; forsennò co' Democratici, sino a bagnare il dito nel sangue dell'innocente Luigi; e poi lusingò il despotismo Napoleonico con mille guise di canti, e finì con lo scrivere tre cantate per l'Imperator d'Austria? Potrò io, lo ripeto, esaltando in Vincenzo Monti l'esimio poeta, non compiangere queste debolezze, e questi traviamenti, queste follie»), ZKZD Ms. 372, 137. Na drugom mjestu tvrdi kako priroda pisca određuje književni stil, čime poistovjećuje vrednovanje života i djela: »Ne, nisu sabori, nisu zakoni, nisu uprave, nisu vremena ta koja određuju različite vrste pisaca, nego su različite naravi koje dovode do raznolikosti pisaca» («No, non sono i concilii, non sono le leggi, non sono i governi, non sono i tempi che determinino i vari generi di scrittori, ma sono le diverse nature che fanno gli scrittori diversi»), Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di varia letteratura*, 1852., 93. Ovim riječima Paravia objašnjava zbog čega u istom razdoblju, unutar iste književne vrste, nastaju toliko različita djela. Smatra kako se razlika između Ariosta i Tassa ne može opravdati katoličkom obnovom, već samim Ariostovim ili Tassovim karakterom, jer, pita se Paravia, ukoliko je Tridentski koncil fiktivna granica, kako objasniti nastanak Tassonijeva herojsko-komičnog spjeva *Oteto vjedro* u prvoj polovici 17. stoljeća. Taj komentar ukazuje koliko je upitno Paravijino shvaćanje povijesnosti književnosti.

jedima: »Ovdje mi se čini da mi netko ozbiljna lica odgovara riječima: Kako? Dok se propovjednici trude iz petnih žila s propovjedaonice ocrniti romane, vi biste sada preporučili te iste romane propovjednicima? A zašto ne? Jesu li strasti i običaji ljudi igdje predstavljeni s većom istinitošću, jesu li igdje opisani s većim žarom nego u romanima? Govorim uvijek o pristojnim i čudorednim romanima, kao što su naprimjer Richardsonovi.«⁵⁵ Preporuka se odnosi na ona književna djela koja promiču katoličku vjeru, kao što je Manzoni »koji je pokazao kako, ako talijanskom pjesništvu ipak preostaje netaknuti put, neubrani vijenac, jedino mu vjera može otvoriti taj put, jedino ga vjera može okruniti tim vijencem?«⁵⁶

U nastavku govori o tematici: daje prednost vjerskim nad svjetovnim temama. Propovjednici trebaju biti svjesni vremena u kojem žive, a njihove propovijedi izražavati duh vjere, umjerenosti i pozitivne kritike. Vjerska književnost obuhvaća homilije, tj. svećenikovo tumačenje u bogoslužju, zatim predavanja o Svetom pismu u kojem se ono objašnjava neovisno o temi u evanđelju. Slijede panegirici, pogrebni govori i propovijedi. Dio lekcija govori o primjerenosti retoričkih figura, s nizom savjeta i primjera za njihovu primjenu, pri čemu su osnovni kriteriji spontanost i umjerenost. Što se tiče jezika, preporuča se ugledanje u klasike talijanske književnosti, posebice 14. stoljeća. Stilske karakteristike uspješne propovijedi jesu jednostavnost, jasnoća i neusiljenost, a stilsko se savršenstvo i sklad mogu dosegnuti jedino stalnim ugledanjem na klasike. Tvrdnja kako nadarenost ne jamči vrsnoću propovijedi ilustrira neoklasicističku dosljednost ovog Zadranina, koji, poistovjećujući književni ukus i normativnost, ponavlja kako su oni u književnom stvaralaštvu nadređeni geniju jer »genij katkad stvara veličanstvena djela, ali nikad ništa loše ne stvara ukus. (...) Genij dakle može nadahnuti sliku, misao, izraz: može otisnuti originalni pečat rečenici i stranicu, ali ne može nikad postići cjelinu, savršenu u svim svojim dijelovima.«⁵⁷ Povijesni pregled talijanske religiozne književnosti

⁵⁵ »E qui parmi che taluno con severo piglio mi risponda dicendomi: Come? Mentre i predicatori si sbraccian(o) dal pulpito per fulminare i romanzi, verreste voi forse adesso a raccomandare i romanzi ai predicatori? E perché no? Le passioni e i costumi degli uomini sono mai messi in azione con maggiore verità, sono mai descritti con maggior calore che ne' romanzi? Parlo sempre di romanzi costumati e morali, come son quelli a mo' di esempio del Richardson«, Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di eloquenza sacra*, 113.

⁵⁶ »Il quale mostrò che, se alla poesia italiana tuttavia resta una strada non tentata, una corona non colta, la religione sola le può aprir quella strada, la religion sola le può porre sul capo quella corona?«, *Isto*, 123.

⁵⁷ »Perché il genio produce talvolta delle cose sublimi, ma niente mai di cattivo produce il gusto (...) Il genio adunque può ispirare un'immagine, un pensiero, un'uscita; può imprimere del suo original sigillo il periodo e la pagina; ma esso non arriverà mai a fare

sažima u šest lekcija »počevši od fra Giordana iz Rivalte nastavljajući sve do svećenika Barbierija«⁵⁸, pri čemu se predavač služi poviješću talijanske književnosti Girolama Tiraboschija (*Storia della letteratura italiana*, 1772. – 1782.). Paravia, koji se u svim svojim predavanjima suprotstavlja utjecaju francuskih autora na talijanske, priznaje kako se najistaknutiji talijanski propovjednici Paolo Segneri, Francesco Maria Casini i Adeodato Turchi ipak ne mogu mjeriti s Louisom Bourdalouem i Jean-Baptisteom Massillonom: »Možemo zaključiti dakle kako u Italiji nema savršenog propovjednika, i premda se Villemain bahati nadmoćnošću svog naroda, u svemu što se tiče propovjedništva i kazališta, mi poričući mu prednost u drugom dijelu, moramo mu je nažalost priznati u prvom.«⁵⁹

Zanimljivo je kako Paravia, koliko god se trudio dokazati primat talijanske književnosti, priznaje kako se Italija ne može pohvaliti ni djelima iz područja crkvene historiografije.⁶⁰

un tutto, che sia compiuto in ogni sua parte«, Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di varia letteratura*, 1856., 60.

⁵⁸ »Incominciando da fra Giordano da Rivalta e giù venendo insino all'Abate Barbieri«, Pier Alessandro PARAVIA, *Lezioni di eloquenza sacra*, 311. Radi se o rasponu od 13. do 19. stoljeća, jer misli na blaženika fra Giordana iz Pise ili iz Rivalta (1260. – 1311.) i Giuseppea Barbierija (1774. – 1852.). U objavljenim predavanjima Paravia spominje sljedeće propovjednike: Giovanni da Vicenza (13. st.), Paolo Attavanti, Gabriele Barletta, Mariano da Genazzano, Girolamo Savonarola (15. st.), Egidio da Viterbo, Bernardino Ochino, Seripaldo, Gabriele Fiamma, Cornelio Musso, Francesco Panigarola (16. st.), Girolamo da Narni, Niccolò Riccardi, Giulio Mazzarino, Luigi Giuglaris Paolo Segneri (17. st.), Francesco Maria Casini, Bernardo Maria Giacco (18. st.). Bernardi, kao urednik knjige, upozorava kako se ovdje Paravijin rukopis završava, tako da nedostaju predavanja o 18. i 19. stoljeću.

⁵⁹ »Si conchiuda adunque che oratori sacri in ogni parte compiuti l'Italia non gli ha; e se il Villemain s'inorgoglia tanto della superiorità della sua nazione, per ciò che concerne al pulpito ed al teatro, noi contrastandogli questo vanto nella seconda parte, pur troppo concederglielo dobbiamo nella prima«, Pier Alessandro PARAVIA, *Memorie piemontesi di letteratura e di storia*, Torino, 1853., 198. U predavanjima o Vittoriju Alfieriju, Paravia osporava tvrdnje Abel-Françoisa Villemaina o francuskom kazalištu kao Alfierijevu uzoru.

⁶⁰ Radi se o dvije lekcije koje su dio neobjavljenog rukopisnog ciklusa naslovljenog *Storia e gli scrittori italiani di essa letterariamente considerati (Povijest i talijanski povjesničari u okviru književnosti)*. Sažetak lekcija dostupan je u: Iacopo BERNARDI, *Vita e documenti letterari di Pier-Alessandro Paravia*, II, Torino, 1863., 289-363, dok je rukopis dio fonda Znanstvene knjižnice u Zadru (Ms. 372). U njemu Paravia govori o povijesti kao proznoj vrsti, osvrće se na talijanske povjesničare, političke, crkvene i književne historiografije i na povijest talijanskog novinstva. Ova predavanja otvaraju pitanje Paravijina poimanja povijesne znanosti i njegova stava prema metodološkim promjenama koje se u historiografiji događaju na prijelazu između 18. i 19. stoljeća.

Zaključak

Dio predstavljenog opusa Piera Alessandra Paravije Zadranina ilustrira njegovu izrazitu religioznost. Ona je vidljiva kako u njegovim mladenačkim književnim radovima tako i u kasnijim književnokritičkim priložima. U njima zagovara djela koja promiču katolička učenja i stavove, što je blisko pojačanom katolicizmu talijanskog romantizma. S druge strane, ukoliko njegova djela stavimo u kontekst promjene shvaćanja funkcije književnosti do kojih dolazi u prvoj polovici 19. stoljeća, jasno je kako ne podržava promjenu književne paradigme. Paravia citira neke od teoretičara romantizma, ali i dalje vjeruje u jedinstvene i nepromjenjive modele književnosti, a strano mu je romantičarsko negiranje nadindividualne poetike. Premda je, zbog svoje neoklasicističke dosljednosti, na meti kritike,⁶¹ u analizi njegovih priloga ne smije se zaboraviti specifičnost talijanskog romantizma, specifičnost koja početkom 20. stoljeća navodi kritičare da opovrgnu njegovo postojanje. Tako se npr. Benedetto Croce pita: »Je li talijanska književnost uopće imala, u razdoblju koje običavamo nazivati romantičkim, pravi romantizam? Možemo u to s pravom sumnjati ako romantizam poimamo na način koji zacijelo nije rijedak niti beznačajan: kao posebno stanje duha, neuravnoteženo, zbunjeno, rastrzano proturječnostima, napučeno utvarama i neotklonjivim osjećajem tajnovitosti. (...) Talijanska duša prirodno teži skladu i određenosti. Istina je da je nakon 1815. godine Italijom u galopu prohujala nordijska povorka utvara, umirućih djevica, demonskih anđela, očajnih i mračnih hulitelja, da se posvuda mogla čuti škripa kostura, uzdasi, plač i raskalašen smijeh luđaka, bunilo grozničavih sanjara. No, sve to bijaše tek moda, a ne poezija: uzbivala je površinu, ali ne i dubine, ne umanjujući slobodu uma i smjelost duha okrenutog u tom času političkoj i nacionalnoj borbi. (...) Toliko bučne romantičke književnosti u Italiji, a nijedan romantičar između 1815. i 1860. godine.«⁶² Specifičnosti talijanskog romantizma na

⁶¹ Vidi bilješku 2.

⁶² Usp. Tatjana PERUŠKO, *Ishodišta i modeli talijanske fantastične pripovijetke*, u: Josip UŽAREVIĆ (ur.), *Romantizam i pitanja modernoga subjekta*, Zagreb, 2008., 188. Radi se o Croceovu eseju o Arrigu Boitu iz 1904. godine: »Ebbe la letteratura italiana, nel periodo detto romantico, vero romanticismo? Può dubitarsene, se si prende il romanticismo in quello dei suoi significati, che non è certo né il meno popolare né il meno importante: come, cioè, una particolare condizione di spirito, squilibrata, perplessa, straziata da antitesi, turbata da fantasmi, premuta in ogni parte dal senso del mistero. (...) L'anima italiana tende, naturalmente, al definito e all'armonico. Bene invase e corse l'Italia, dopo il 1815, una nordica cavalcata di spettri, di vergini morenti, di angeli-demoni, di disperati e cupi bestemmiatori, e si udirono scricchiolii di scheletri, e sospiri e pianti e sghignazzate di folli e deliri di febbricitanti. Ma tutto ciò fu moda e non poesia; agitò la superficie e non le profondità, e lasciò sgombre le menti e vigorosi gli animi, che si rivolgevano, allora, alla lotta politica e nazionale. (...) Tanta, sterminata, produzione romantica, e nes-

području književnosti mogu se preslikati i na književnu kritiku. Prevladava ona koja na prvo mjesto stavlja moralnu funkciju književnosti, pa se postavlja pitanje koliko se uopće razlikuje od dotadašnje književne kritike koja na prvo mjesto stavlja moralne, a ne stvaralačke kvalitete autora.⁶³

Pravovjernost koja je u Paravijinu poimanju književnosti glavni kriterij književnog oblikovanja, a time i književnokritičke prosudbe, poveznica je s tada vladajućim romantizmom. Zato Paravijine priloge možemo definirati istim riječima kojima Giuseppe Antonio Borgese opisuje Tommaseovu književnu kritiku: »čudna sprega (...) klasicističke stilističke kritike združene s romantičarskom moralističkom kritikom«⁶⁴.

Summary

FAITH AS A CRITERION OF LITERARY EVALUATION IN THE WORKS OF PIER ALESSANDRO PARAVIA

Andrijana JUSUP MAGAZIN

University of Zadar, Department of Italian Studies
Obala kralja Petra Krešimira IV. 2, 23 000 Zadar
ajusup@unizd.hr

This article analyses a portion of the wide range of literary works by Pier Alessandro Paravia dedicated to religious themes. Bibliographic data presented in the first part of the article show how he was forgotten despite being popular and actively participating in cultural life and activities and in particular, literary events in Venice and Torino. One of the reasons for this is his neo-classic determination and because he rejected the changes in the comprehension of the function of literature which emerged in the first half of the 19th century. Paravia did not accept the new literary paradigm however, an analysis of manuscripts in which he deals with the topic of Catholicism, shows that he was nevertheless close to the Romantics who leaned toward the renewal of Christian thought. The article dedicates special focus on oration in which this resident of Zadar emphasises the permeation of faith and literature. His oration is programmatic and an

sun romantico in Italia, fra il 1815 e il 1860!«, Benedetto CROCE, Note sulla letteratura italiana nella seconda metà del secolo XIX. VIII. Boito – Tarchetti – Zanella, u: *La critica. Rivista di letteratura, storia e filosofia*, 2 (1904.) 2, 345.

⁶³ Usp. René WELLEK, *Storia della critica moderna*, I, Bologna, 1974.

⁶⁴ »Un connubio strano (...) della critica stilistica dei classici congiunta alla critica morale dei romantici«, Giuseppe Antonio BORGESE, *Storia della critica romantica in Italia*, Milano, 1949., 227.

Bogoslovska smotra, 82 (2012.) 2, 447–465

analysis of his lectures and literary critical articles leads us to the following conclusion: Paravia is prepared to neglect classic ideals only in those works that promote religious truths. In his notion of literature true faith becomes one of the true criteria to shape literature and as such serves as the basis of his literary critical evaluation.

Key words: *Pier Alessandro Paravia, religious literature, literary criticism, neo-classicism, Italian romanticism.*